

І. А. Лашина

Соціально-економічні наслідки трудової міграції в контексті розвитку

Досліджуються взаємозв'язки між трудовою міграцією та розвитком. На основі матеріалів проведеного соціологічного дослідження проаналізовано позитивні та негативні впливи міграцій на розвиток індивідуума-мігранта / носія людського капіталу та на розвиток регіону походження. Обґрунтовано розгляд економічних вигод у контексті моделі «міграція та розвиток», зміст якої полягає у використанні потенціалу розвитку міжнародної міграції для окремих мігрантів як «агентів розвитку», так і для територіальних міграційних систем.

Ключові слова: трудова міграція, розвиток, мігранти, агенти розвитку.

Постановка проблеми. Виявлення взаємозв'язків між трудовою міграцією та економічним розвитком регіону, з якого походять мігранти, та нещодавній оптимізм щодо позитивного впливу міграцій на розвиток є одним із найбільш обговорюваних питань сучасного світового мігрантознавства. Уряди країн походження мігрантів часто покладають великі надії на грошові перекази мігрантів, вважаючи, що вони мають потужний потенціал для розвитку економіки. Ідея стосовно мігрантів, які можуть виступати агентами розвитку в своїх країнах, підтримується міжнародними організаціями. Міжнародна організація міграції (МОМ) визначає загальну мету щодо міграції та розвитку у використанні потенціалу розвитку міжнародної міграції для окремих мігрантів і України. Тому МОМ у своїй діяльності приділяє основну увагу зміцненню позитивних аспектів міграції та управлінню міграційними процесами шляхом економічного розвитку, допомоги в реінтеграції, а також наданню підтримки у сфері мікрофінансування [3]. У 2013 р. Уряд Канади та Міжнародна організація з міграції нададуть підтримку Уряду України у розробці політики щодо ефективного використання потенціалу міграції для розвитку. Планується реалізація проекту «Дослідження та діалог з розробки політики щодо міграції та грошових переказів», із загальним бюджетом 400 тис. канадських доларів та тривалістю півтора року, який має на меті підвищити обізнаність ключових міністерств та відомств щодо походження, використання та впливу грошових переказів, що направляються в Україну, дослідити фінансову поведінку мігрантів та їхніх домогосподарств, зокрема заощадження та споживання, а також оцінити комплексний вплив міграції на соціально-економічний розвиток країни [4]. Спеціалісти Світового бан-

© *І. А. Лашина*, 2013.

ку підготували статистичний довідник «Міграція та грошові перекази» у 2011 році, в якому представлена комплексна інформація про потоки грошових переказів по 210 країнах і 15 категоріях країн.

Незважаючи на те, що протягом останніх років проблема трудової міграції активно дискутується в науковій літературі, ведуться дослідження причин і наслідків зовнішньої трудової міграції українців, вплив міграції на соціально-економічний розвиток країни / регіону походження мігрантів вивчено недостатньо.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи те, що Україна має велику кількість мігрантів, за різними оцінками від 1,5 до 7 млн. осіб, а також 49.3% осіб працездатного віку, які мають позитивні міграційні аспірації та складну демографічну ситуацію, пов'язану із втратою людського капіталу внаслідок природного скорочення та міграційного відпливу, дослідження міграції в контексті розвитку та використання позитивних ефектів від трудової міграції є своєчасним та актуальним [6].

У вітчизняній літературі взаємозв'язок міграцій і розвитку оцінюється неоднозначно. О. Купець вважає, що унаслідок дії комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників дуже мало трудових мігрантів повертаються на батьківщину з новими знаннями, вміннями та цінностями й лише деяким з них вдається ефективно застосувати ці надбання на місцевому ринку праці, модернізувати свої території походження та сприяти економічному розвитку України. Отже, у нашій країні повною мірою досі не використовується потенціал трудових мігрантів, які повертаються на батьківщину [1, с. 50].

О. П'ятковська у своїх дослідженнях приходить до висновку, що при незначних обсягах еміграція здійснює позитивний вплив на рівень ВВП на одну особу в Україні, а при значних – негативний. Вона стверджує, що вплив грошових переказів трудових мігрантів у короткостроковій перспективі веде до зростання добробуту населення, однак у довгостроковій перспективі їх вплив залежатиме від сфери розподілу й ефективності використання цих коштів [5, с. 69].

І. Майданік наводить аргументи, що учасники трудових міграцій є не єдиною категорією потенційних підприємців, які можуть відкрити бізнес використовуючи міграційний капітал. Діти заробітчани також мають доступ до міграційних коштів, що можуть бути використані ними на заснування власної справи [2, с. 141].

У зарубіжній літературі мігранти розглядаються як нові агенти розвитку або «постачальники зарубіжної допомоги» завдяки трансфертам і транснаціональній діяльності у країнах походження (Капур, 2004). На думку Левіт, соціальні трансферти мігрантів є більш важливими, ніж

грошові (Левіт, 1998, 2001; Левіт і Ламба-Нівес, 2001). До соціальних трансфертів автор відносить ідеї, ноу-хау, норми, цінності, знання, поведінку, практики і вміння, які мігранти привозять чи присилають додому. Це сприяє розвитку країни походження мігрантів.

Проте варто відмітити, що здебільшого теоретичний дискурс в основному має односторонній характер, увага здебільшого приділяється трансфертам та їхнім безпосереднім економічним наслідкам. Менш систематично досліджуються нематеріальні ефекти трансфертів, такі як вплив на здоров'я, освіту, соціальні та етнічні аспекти в країнах походження мігрантів. Також недостатньо уваги приділено таким нематеріальним ефектам міграції як роль мігрантів у зміні культурного і соціального середовища в країні походження мігранта.

А. Сен (1999) запропонував більш всесторонній підхід до розуміння «розвитку» як процес, який дозволяє збільшити свободи і можливості людей. Він використовує концепцію «людських можливостей» («human capability»), зміст якої полягає в тому, що розширення можливостей покращує якість життя (наприклад, доступ до якісної медицини, освіти, зайнятості). А. Сен аргументує, що зростання доходу не повинно бути лакмусовим тестом для розвитку, натомість ключовим є питання про те, чи збільшуються можливості покращення якості життя людей [8].

Проте, за несприятливих умов мігранти не можуть досягти певного розвитку людського капіталу, який формується з огляду на стратегії виживання. Це в свою чергу матиме незначний вплив на розвиток на локальному і національному рівні [7].

Еволюція поглядів у сфері проблеми міграції та розвитку показана у табл. 1.

Проаналізуємо аспекти міграції і розвитку на основі матеріалів проведеного нами дослідження в межах проекту EUMAGINE у 2010-2013 рр.¹ Предметом аналізу були чотири основні «країни походження» і «транзитні країни», а саме Україна, Марокко, Сенегал та Туреччина. У кожній із країн-учасниць опитано 2000 осіб у визначених чотирьох регіонах (500 респондентів віком від 19 до 39 років у кожному з регіонів). Після аналізу міграційної ситуації в Україні обрано такі регіони:

- 1) Солом'янський район м. Києва (регіон з імміграційною історією);
- 2) Знам'янський район Кіровоградської області (регіон з низьким рівнем еміграції);
- 3) Нововодолазький район Харківської області (регіон з високим рівнем еміграції в Росію);

¹ Детальніше з результатами проекту можна ознайомитись тут <http://www.eumagine.org/>.

Таблиця 1

Основні етапи у дослідженні проблеми «міграція – розвиток»*

Період	Дослідницька спільнота	Основні ідеї
До 1973	Оптимізм у питанні «міграція-розвиток»	Трансфер капіталу і знань мігрантів допомагає країнам, які розвиваються.
1973–1990	Песимізм у питанні «міграція-розвиток»	Поява і зростання песимістичних поглядів; міркування про втрату інтелекту («brain drain»).
1990–2001	Перехід до більш завуальованих поглядів під впливом зростання кількості емпіричних досліджень	Стійкий скептицизм; посилення імміграційних політик.
Після 2001	Бум публікацій	Воскресіння оптимізму у питанні «міграція-розвиток». Різкий переворот у поглядах: поява концепції «приросту інтелекту» («brain gain») замість втрати інтелекту («brain drain»), дискурс щодо трансферів і залучення діаспори; подальше посилення імміграційних політик, але збільшення толерантності по відношенню до висококваліфікованих іммігрантів.

* Складено автором на основі джерела: [7, с. 8].

4) Збаразький район Тернопільської області (регіон з високим рівнем еміграції на Захід).

Додатково в кожній із країн було проведено 80 глибинних інтерв'ю з потенційними мігрантами та низку інтерв'ю із представниками неурядових громадських організацій, посольств, агенцій з працевлаштування і шлюбних агенцій [6].

Отже, розглянемо основні напрями, коли міжнародна трудова міграція може мати позитивний вплив на думку наших респондентів. Вважаємо за доцільне аналізувати ефект для мігранта / його домогосподарства та для регіону / країни походження.

До позитивних ефектів розвитку на індивідуальному рівні опитані респонденти відносять наступні. В першу чергу це покращення рівня життя завдяки грошовим переказам мігрантів. За даними Національного банку України, у 2012 р. обсяг грошових переказів в Україну становив 7,5 млрд. дол. США, що відповідає 4% ВВП країни. За підрахунками Інституту

демографії та соціальних досліджень, 4,5 млрд. з цієї суми переселая в Україну трудові мігранти. Один з наших респондентів підтверджує: «можна сказати, що рівень життя покращується, ...але покращується він можливо тому, що люди їдуть закордон, висилають гроші своїм сім'ям» [41112]².

Відмітимо, що зароблені гроші досить часто вкладаються в купівлю, ремонт або будову житла: «вони будують будинки, щось роблять нове» [41112].

У багатьох інтерв'ю опитані говорять про пряму матеріальну допомогу своїм найближчим людям: «пенсіонери мають допомогу від дітей, якщо вони живуть з дітьми, можливо, хтось з членів сім'ї за кордоном, а в нас дуже багато. Якщо взяти вулиці, то є вулиця, де за кордоном або через дім, або є так, що і кожен дім є хтось за границею, це або чоловік або дочка, або мати, дуже багато. От, наприклад, я зараз в училищі і третя частина дітей, батьки яких за кордоном [41116].

Крім матеріальної сторони респонденти також називають такі позитивні ефекти як набуття досвіду, нових вмій і збагачення знань, отримання якісної освіти закордоном: «навчання в Європі відкриває можливості достатньо великі, це і досвід, а будь-яка компанія, навіть не має значення чим би вона займалася, в будь-якій компанії важливий іноземний досвід, хай це буде торгова чи консалтингова компанія...» [44101].

У наших інтерв'ю респонденти також наголошують на якісній освіті в Євросоюзі і її цінності в майбутній кар'єрі: «якщо ти здобуваєш освіту в Євросоюзі, ти зможеш котируватися в будь-якій країні. Якщо ти отримаєш її в Україні, ти повинен ще там доводити своє право на диплом». [44102]

Також міграція розцінюється як розширення кругозору, знайомство із іншими культурами і цінностями: «люди мають більше можливості побачити світ. Ми раніше цього не мали» [41114].

Загалом, результати кількісного дослідження показали, що більше 65% опитаних українців вважають, що більшість людей з України, які їдуть жити і працювати в Європі, набувають в результаті цінні навички, 57,1% респондентів погоджуються з думкою про те, що «коли чоловіки їдуть жити чи працювати в Європу, то це може бути для них хорошим досвідом»; 47,6% опитаних вважають, що «коли жінки їдуть жити чи працювати в Європу, то це може бути для них хорошим досвідом» (рис. 1).

Тому виїзд за кордон вважається важливим елементом розширення людського капіталу. Аналізуючи інвестиції та моделі споживання мігрантів, слід зауважити, що вони змінюються залежно від часу, проведеним за кордоном (табл. 2).

² Усі інтерв'ю закодовані: перші дві цифри означають регіон дослідження [41 – Збаразький регіон дослідження; 42 – Знам'янський регіон дослідження; 43 – Солом'янський регіон дослідження; 44 – Нововодолазький регіон дослідження].

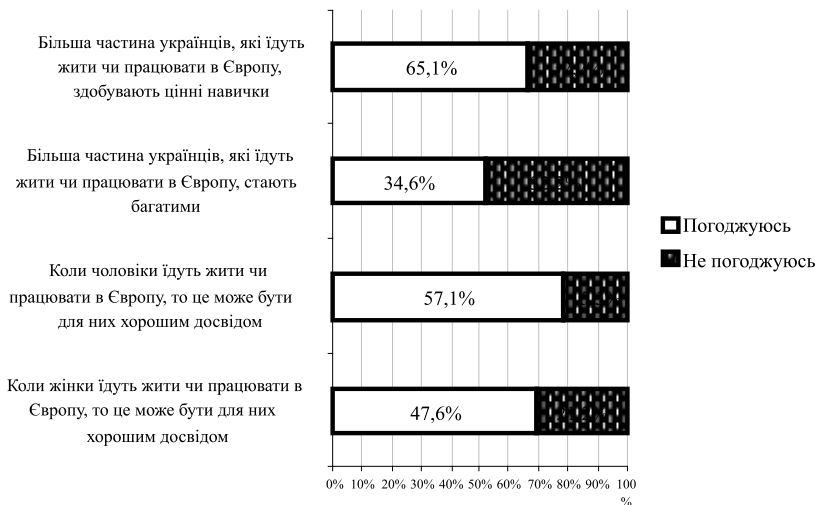


Рис. 1. Думка опитаних щодо міграції та розвитку (Складено автором)

Не можна заперечувати існування негативних ефектів міграції на індивідуальному рівні. Як показує наше опитування, 52% опитаних погодились із тим, що люди, які їдуть працювати чи жити в ЄС часто втрачають зв'язки зі своїми сім'ями: «...коли жінка їде на заробітки, ті самі чоловіки спиваються, сім'ї розпадаються, і це є дуже і дуже велика проблема» [41116].

Слід також зазначити, що респонденти наголошують на нераціональному витрачанні зароблених мігрантами грошей: «тратять гроші в основному ті, які передають з заграниці, бо хто тут сам заробляє так їх не тратить, як ті, кому їх передають. Бо є такі, так як багато молоді, також такий негативний факт, що поїхала мама, ще маленьку дитину лишила, виїхала заграницю, та дитина сама виросла, ну і тепер мама передає їй гроші, а вона тільки тратить, більше ні про що не думає» [41112].

Важливою загрозою є тривала фізична відсутність батьків і бездоглядність дітей. Опитані висловлювали такі міркування: «якщо залишає сім'ю, і розпадається сім'я, а діти привикають до грошей і маму рахують тільки як практично донора цих грошей, а духовність тут занепадає, звичайно, тому що дитина вертається в дім, де нема доброго слова мами, нема кому цій дитині щось сказати, то це дуже погано» [41116].

Разом з тим респонденти зауважують те, що проблема соціального сирітства зменшується: «так звані соціальні сироти, батьки працюють – діти тут як сироти. Але чому цей період, я вважаю, проходить, тому що

Таблиця 2

Співвідношення між стадією міграції, споживанням і інвестуванням*

Стадія	Міграція	Моделі інвестування і використання зароблених грошей і що здійснюються домогосподарствами мігрантів	
I.	Мігрант в процесі влаштування в приймаючій країні	Задовольняються найбільш нагальні потреби: харчування, здоров'я, виплата боргів, освіта дітей	
II.	Мігрант в процесі стабілізації і має стабільну роботу в приймаючій країні	Побудова / ремонт будинку / квартири, купівля необхідних предметів побуту, купівля землі, продовження вкладень в освіту	
III. Можливі сценарії	III а	Процес міграції триває	Інвестування у вищу освіту дітей. Різноманітне інвестування: в комерційне будівництво, землю, магазини, сільське господарство. Розмір, географія і сектор інвестування залежить від доходу домогосподарства, рівня розвитку території
	III б	Повернення	Продовження інвестування як в III а якщо домогосподарство має доступ до зовнішнього доходу (наприклад пенсія, заощадження або започаткування власного бізнесу)
	III в	Возз'єднання із родиною	Традиційний погляд: відсутність значних інвестицій за виключенням допомоги сім'ї. Виклик – більше і більше мігрантів звикають до транснаціонального життя і цінностей

* Складено автором.

зараз ці батьки вже починають забирати дітей. Вони вже мають можливість не бути там ізольованими і не мати права виїхати. Вони виїжджають, приїздять додому і забирають вже дітей» [41114].

Важливим є усвідомлення позитивних ефектів міграції для розвитку регіону. Респонденти відмічають, що завдяки міграції відбувається розвиток підприємництва. «Судячи з того, що зараз показують в Україні в засобах масової інформації, зараз це якщо брати економічно, тобто це є в Україні немає достатньої кількості інвестицій від якихось юридичних осіб, але є досить значні інвестиції від людей, які поїхали і які займаються трудовою міграцією, які інвестують сюди певним чином кошти чи

безпосередньо в якийсь приватний бізнес кошти чи опосередковано, передаючи своїм родинам, і таким чином збільшується кількість капіталу в руках у людей, які щось купляють і розвивають, таким чином, малий і середній бізнес в основному» [41117].

Трудові міграції також сприяють зниженню рівня бідності в регіоні. Люди позитивно і з вдячністю говорять про заробітчани: «... якщо забрати всіх людей хто десь на заробітках за границею, то тут би багато все погіршилось, багато всього тримається на тих грошах, які передаються звідтам, якісь строяться хати...» [41112].

Аналізуючи негативні наслідки міжнародної міграції на регіональному і національному рівні найчастіше йдеться про втрату інтелекту: «у нас, наприклад, викладач з фармакології виїхала до Німеччини. Дуже розумна, вона якись ліки винайшла... Виїхала тому, що там цінують, а тут – ні» [44105]. Водночас відмічаючи втрату людського капіталу країною, респонденти з розумінням оцінюють виїзд «світлих голів» з позиції індивідуума – носія людського капіталу: «якщо людина за фахом собі знайшла там десь роботу, їй це підходить і вона розвивається – це тільки плюс. Ми втратили дуже багато з міграцією, тому що ми втратили багато розумних людей. Вони працюють на інші країни. І цей процес продовжується і продовжується офіційно. Приїздять, роблять конкурси різні і забирають ліпших студентів, забирають «світлі» голови. А для людини, та котра по іншому знає, може, більше чим хтось – звичайно це є позитивно» [41116].

Аналізуючи мотиви міграції, більшість респондентів говорять про економічні чинники: «Я думаю, що серед причин все ж таки, тобто для більшості людей, це є в кінці кінців, якщо добре провести аналіз, це є матеріальні причини. Тобто причини – це є доходи, які впливають в тому числі на оцінку людини до самореалізації, тобто психологічних якихось потреб, ті самі матеріальні впливають на отримання якихось соціальних послуг і державних і не державних, тобто якась додаткова освіта, ще щось, ну і в тому числі і державні послуги в випадку, якщо допустимо той самий лікар, чи той самий вчитель отримує незначні кошти, це таким чином його спонукає до того явища, яке можна назвати корупція» [41117].

Цікавим видається те, що з'являються й інші, неекономічні мотиви міграції, серед яких політична нестабільність, корупція, неможливість реалізувати себе. За даними нашого опитування, більше 80,3 % опитаних вважають корупцію величезною проблемою в Україні: «Я не знаю жодної галузі, яка би в нас не була інфікована корупцією...». Один з експертів зазначив: «Україна стає недемократичною країною... є люди, які їдуть з України, через політичні негаразди ... багато людей не можуть змиритися із олігархічною системою в Україні, яка гальмує їхній персональний розвиток».

Опитані вважають, що за сприятливих умов рівень міграції не був би таким високим: «якщо би тут було певне виробництво і в зв'язку з виробництвом була б певна кількість людей, яка має доходи – це би вплинуло на розвиток сфери послуг, я думаю, що суттєво менша кількість людей би емігрувала і в основному емігрували би...тобто в основному трудова міграція торкалась тільки тих людей, які бачать якісь перспективи кар'єрного росту, розвитку, тобто робота в якихось транснаціональних, або спільних міжнародних підприємствах» [41117].

З огляду на вищезазначене незаперечними залишаються гострота проблеми та необхідність вироблення і реалізації стратегії державної політики щодо міграції. Важливим видається створення державою відповідних умов для стримування відтоку людського капіталу з України, можливості використання переказів міжнародних мігрантів як інвестиційного ресурсу, виведення трансфертів, що інвестуються мігрантами у місця їх постійного проживання, з-під оподаткування, визначення доцільних форм інвестиційної діяльності в регіоні та пріоритетних галузей, в які можна здійснювати інвестування мобілізованих трансфертів мігрантів. Тільки тоді мігранти можуть виступати агентами розвитку. Окрім цього, система заходів державної підтримки мігрантів на регіональному рівні повинна передбачати підтримку мігрантів не лише в процесі повернення і реадaptaції, але й на етапі їх перебування за кордоном, наприклад, захист прав мігрантів в приймаючій країні.

Висновки. Таким чином, як показало дослідження, аналіз економічних ефектів міжнародної трудової міграції на рівні країн-учасників обміну трудовими ресурсами, індивідуальному рівні (мігранта і його людського капіталу) і на рівні територіальних міграційних систем є надзвичайно важливим. Доцільним є розгляд економічних вигод в контексті моделі «міграція та розвиток», зміст якої полягає у використанні позитивних ефектів як для окремих мігрантів – «агентів розвитку», так і для територіальних міграційних систем.

Список використаних джерел

1. Купець О. В. Міграція та економічний розвиток України: чи використовується потенціал трудових мігрантів, які повертаються на батьківщину? Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / О. В. Купець ; упоряд. О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 344 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Migration.new-7aaa8.pdf>.
2. Майданік І. Підприємницький потенціал дітей трудових мігрантів в Україні / Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / І. Майданік ; упоряд.

-
- О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2011. – 344 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Migration.new-7aaa8.pdf>.
3. Міграція і розвиток України. – Режим доступу : <http://iom.org.ua/ua/activities/maximaizing-the-opportunities-of-migration.html>
 4. МОМ дослідить обсяги та вплив грошових переказів в Україні. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/1690>.
 5. П'яtkовська О. Вплив зовнішньої трудової міграції на добробут населення України) Соціально-економічні та етнокультурні наслідки міграції для України: зб. матеріалів наук. –практ. конф. (Київ, 27 вересня 2011 р.) / О. П'яtkовська ; упоряд. О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 344 с. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Migration.new-7aaa8.pdf>.
 6. Bilan Y., Borshchevska Y., Duvell F., Lapshyna I., Vdovtsova S., Vollmer B., perceptions, imaginations, life-satisfaction and sociodemography: The case of Ukraine <http://www.eumagine.org/outputs/Project%20Paper%202011%20-%20Ukraine%20FINAL.pdf>
 7. de Haas, H. (2012) 'The migration and development pendulum: a critical view on research and policy', *International Migration* 50 (3), 8-25.
 8. Sen, Amartya. 1999. *Development as Freedom*. Anchor Books, New York. *International Migration* 50, no. 3: 8–25.

Лапшина І.А. Соціально-економічні наслідки трудової міграції в контексті розвитку.

Исследовано взаємозв'язки между трудової міграцією и розвитием. На основе матеріалов проведеного соціологічного дослідження проанализированы положителные и отрицательные влияния міграцій на развитие индивидуума – мігранта / носителя человеческого капитала и на развитие региона происхождения мігранта. Обосновано рассмотрение економіческих выгод в контексте модели «міграция и развитие», смысл которой заключается в использовании потенциала развития международной міграции для отдельных мігрантов как «агентов развития» так и территориальных міграционных систем.

Ключевые слова: трудовая міграция, развитие, мігранты, агенты развития.

Lapshyna I.A. Socio-Economic Impact of Labour Migration in Development Context.

The article investigates labour migration and development nexus. Based on the sociological study the positive and negative impacts of migration on the development of the migrant and the country of his origin are analyzed. Consideration of economic benefits in the context of the model «migration and development» is grounded. The content of the model is the use of international migration the development potential for individual migrants as «agents of development» and for regional migration systems.

Key words: labour migration, development workers, development agents.